

Teatrda doğulan günəş sönməzdir

Zöhrə ƏSGƏROVA

Mədəniyyət - bəşəriyyətin topladığı ən yaxşı nümunələrlə xalqları zənginləşdirir.

Heydər Əliyev

Tanınmış publisist-politoloq Reyhan Mirzəzadənin bu il çapdan çıxmış "Bəşəriyyətə şöle saçan teatr günüşi" adlı kitabı rus teatrının yaradıcısı, dramaturq A.N.Ostrovskinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Onun 2023-cü il 12 aprel tarixində 200 yaş tamam olur. Bu yubileyə bağlı silsilə tədbirlər keçirilir.

Kitab Cəlil Məmmədquluzadənin fikri ilə başlayır: "Azərbaycan teatrını inkişaf etdirəcək üçün Rusiyanın Qoqol və Ostrovskilərinə, Azərbaycanın Mirzə Fətəli Axundovundan öyrənmək lazımdır". Kitabda bir çox görkəmli alimlərimizin bu mövzu ilə bağlı fikirləri də böyük maraq doğurur.

Reyhan Mirzəzadə bu kitabı hazırlayarkən rus dramaturqu haqqında geniş tədqiqat işləri aparmış, maraqlı və kifayət qədər zəngin materiallar toplaya bilmişdir. Onu da qeyd edim ki, bundan əvvəl onun iki böyükhəcmli "Rus ədəbiyyatı qəlbimin işığında" və "Bəşəri zəkannın rus dahiləri" adlı kitabları nəşr olunmuş və geniş oxucu kütləsi qazana bilmişdir. Reyhan xanımın əsasən Azərbaycan və Rusiyanın yazıçı və şairlərinin ədəbi əlaqələri ilə bağlı yüksək səviyyəli araşdırmaları ədəbi tənqid sahəsində layiqli yer tutur. Kitablar Azərbaycan və Rusiyanın dövlət kitabxanalarının fondunda yerləşir.

Yeni kitabda XIX əsrin ictimai-siyasi mənzərəsi, təbəqələrə bölünmüş cəmiyyətin daxilindəki ziddiyyətlər, məişət problemləri A.N.Ostrovskinin dramalarında qabarıq təsvir edilmişdir. Zamanla öz dilində danışmağı bacaran dramaturqun əsərlərində təhkimçiliyin hökm sürdüyü bir dövrdə kondilərin dözülməz ağır güzarını, mənaviyyəti yoxsul insanların, məmurların özbaşınalığını real təsvirlərlə qələmə almışdır. Ostrovskinin qəhrəmanlarına xas olan milli koloriti, danışqı tərzləri teatr səhnəsində öz təəcəssümünü tapa bilmişdir. Reyhan Mirzəzadə kitabda qeyd edir: "Aleksandr Nikolayeviç yazıçıları xalq, millət üçün faydalı olan, insanlar tərəfindən tez və asanlıqla qavranılan, mənimşənilon realistik əsərlər, xüsusilə, pyeslər yazmağa çağırırdı. Teatrları isə pis, mənaviyyətsiz əsərlərdən, səhnəni zəbt edən, zadəgan və tacirlərin meylləndiyi, xoşladığı pozucu, şablon tərcümə melodramlarının xilas etməyi tövsiyə və tələb edirdi... Odu ki, Ostrovskinin həyatının bütün mərhələləri daim mübarizədə keçirdi. O, deyirdi: "Mən bundan sonra da qüvvəm çatdıqca, doğma səhnəmizdən ötrü yaratmağa, xalq ruhuna uyğun milli formada pyeslər yazmağa hazırım".

"Ostrovski evi" adlanan Malı Teatrda o, 30 ildən artıq çalışdı. Tamaşalarda müsbət keyfiyyətlər oyaqladı, səhnəni yüksək idealın, amalların tribunasına çevirməyə nail ol-

du. Tomas Mannın fikridir: "Teatr kütləni xalqa çevirməyi bacarmalıdır". Budur, teatr səhnəsinin qüdrəti. A.N.Ostrovskinin vəfatından sonra 1929-cu ildə pyeslərinin tamaşaya qoyulduğu Malı Teatrın binası qarşısında onun heykəlinin açılışı olmuşdur. Heykəl sanki Malı Teatra gələn tamaşaçıları qarşılıb yola salır. Mədəniyyət ocağının keçiyində daima xalqın yanında.

Kitabda qeyd edilir: "...A.N.Ostrovskinin son dərəcə zəngin dili var...o, səhnə danışığının böyük ustasıdır. Dialoq qurmaqda, səhnədəki drammatizmi və komizmi sözdə ifadə etməkdə, iştirakçıların daxili aləmini danışqıda açmağı, ya gizlətməyi bacarmaqda az-az dramaturqlar onunla müqayisə edilə bilər. M.Qorki Ostrovskinin zəngin dilini xüsusi ilə qiymətləndirir, onu "söz sehrkari" adlandırdı...Turgenev deyirdi ki, Ostrovskiyyə qəddər mükəmməl, dadlı, təmiz rus dilində bir kimsə yazmayıb... "Balzaminovun evlənməsi"ni oxuyan Dostoyevski vəcdə gələrkə dramaturqa yazmışdı: "Sizin nəzər saldığınız Moskva döngəsi elə tipik şəkildə verilib ki, sanki özünü oturub Belotelova ilə danışmışınız"...Stanislavski "Mənim sənət həyatım" əsərində "Cehizsiz qız"da Paratov rolunu üzərində işləyərək Ostrovski pyeslərinin mükəmməl dilini yüksək qiymətləndirmiş və vurğulamışdır ki, bircə sözün də yerini dəyişmək olmaz..."

İ.S.Turgenev "Qar qız" əsərinin də dilinin gözəlliyinə, asanlıqla yadda qalmasına heyran idi. Pyes qafiyəsiz yazılsa da, lakin hər misrəsində özünəməxsus ritm və ahəngdarlıq sayəsində qafiyəli misra kimi səslənir. Hadisələr Berendey adlı uşurduqluq bir məmləkətdə cərəyan edir. Bu ideal, utopik bir ölkə şəraf və qanun prinsipləri əsasında idarə olunur. Qanunların aliliyini, ədalətini yüksək tutan dövlət sistemi həmişə Ostrovskinin xəyallarında yaşamışdır. Məhkəmələrdə çalışdığı illər ərzində həyatın görünən və görünməyən qatlarının çox şahidi olmuş, varlıların iç üzünü-pulpərəstliyini, rüşvətxorluğunu, riyakarlığını əsərlərində qələmə almışdır. Əsər əsli "məhəbbətsiz həyatın mənası yoxdur", leytmotivi üzərində qurulmuşdur.

A.N.Ostrovskinin nağıl və mahni-ayın materialı əsasında yazdığı "Qar qız" pyesinin premyerası 1873-cü il 11 may tarixində Böyük Teatrda keçirilib. Əsliyə onun çalışdığı Malı Teatrın binası təmiro bağlandıqı üçün müvafiqatı Böyük Teatra köçürülməyə məcbur qalırdı. Bu teatr səhnəsinin geniş imkanlarından istifadə etmək üçün yeni bir formatda tamaşanın hazırlanmasına kollektiv Ostrovskinin başçılığı ilə səfərbər olur. Ostrovski 50 illik yubileyində məşhur "Qar qız" nağılına yeni həyat verir.

Pyesin musiqisini bəstələyən gənc Çaykovski "Qar qız" əsərini Ostrovskinin yaradıcılığının mirvarisi hesab edir. Əsəri 3 həftə ərzində başa çatdırır və "Qar qız"ı sevimli övlad adlandırır. Pyesin musiqisi hadisələrlə sintez təşkil edir, nağılın fəlsəfi qatları önə çəkilir, qış, yaz fəssilləri sanki öz rənglərinə bürünür. Hoyata dərin mona verən məhəbbət akkordları daha özəmətli səslənir.

"1883-cü ilin may ayında Rusiyanın görkəmli terapevti, Moskva universitetinin professoru, Ostrovskinin şəxsi həkimi Aleksey Aleksandroviç Ostroumov səhhətində ciddi problemlər yaranan dramaturqa cənuba getməyi məsləhət görür. Həmin vaxt dramaturqun dövlət əmlakı naziri işləyən qardaşı Qafqaza xidməti cəmiyyəyə göndərilir. Aleksandr Nikolayeviç də ona qoşulur...Ostrovski Bakıda olarkən qonaqpərvər xalqımız ona xoş təsir bağışlayır...Gündəliyyəni xəzri və gilavər haqqında qeydlər yazır..." Səhər yeməyindən sonra əvvəlcə demir yolu ilə, axırda isə fay-

tonla neft mədənlərinə getdik...qızıqlı Qarabağ atının üstündə oynındə rus mundiri olan pris-tav və ağ çörkəzi paltarında bir tatar (yəni azərbaycanlı) müşayiət edirdi...Nahardan sonra buxar kateri ilə dənizə çıxdıq. Bakı... yaxşı işıqlandırılır hər addımbaşı fənər yanır, qarantlıq gecədə dənizdən səhərin mənzərəsi çox gözəl görünür, sanki Marseli görürsən". A.N.Ostrovski Bakıda xeyriyyəçi, milyonçu H.Z.Tağıyevlə də görüşmək fürsəti əldə edir. Dramaturq bu alicənab müdrik insanın-Tağıyevin zəkasını yüksək dəyərləndirir. Azərbaycanca ilk dəfə qədim qoyan Ostrovskinin heç ağına belə gələ bilməzdi ki, milli teatrımızın səhnəsində onun əsərləri nə vaxta oynanılacaq və böyük uğurlar qazanacaqdır. Onun Bakıya gəlişində artıq 10 il idi ki, milli peşəkar teatrımız fəaliyyət göstərirdi.

Tədqiqatçı haldır İ. Mirzəzadə dramaturqu haqqında məhəbbətlə geniş tədqiqat işi aparmış, Ostrovski dühasına işıq salaraq, onun həm dramaturq, həm böyük amallı vətəndaş, həm də qələminə sədiq fədakar ziyalı kimi oxuculara təqdim etmişdir. Reyhan xanım kitabda nəinki A.N.Ostrovskinin həmçinin Azərbaycanın peşəkar milli teatrında onun səhnələşdirilən tamaşalarının görkəmli aktyorlarımızın iştirakını, yadda qalan xatirələrinə qələmə almışdır. Reyhan xanım tamaşalardan çəkilmiş foto şəkillərin kitabda yer almasında C.Cabbarlı adına Dövlət Teatr Muzeyinin əməkdaşlarına kitab vasitəsilə öz minnətdarlığını bildirmişdir.

"Bəşəriyyətə şöle saçan teatr günüşi" kitabında Reyhan xanım yazır: "Azərbaycanın görkəmli alimi Məmməd Arif haqlı olaraq qeyd edirdi ki, Azərbaycan dramaturqlarının Ostrovskidə həyat həqiqəti görürdülər, onun əsərlərinə realist dramaturgiyanın ən yaxşı nümunələri kimi baxırdılar.Ostrovski özündən əvvəlki rus realist dramaturgiyasının ən yaxşı cəhətlərini yaradıcılığında toplamaqla bərabər, dramaturgiyanı daha da irəli aparmışdı".

"N.Vəzirov "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz" komediyasını məhz Ostrovskinin "Tufan" pyesinin təsiri altında yazıb...Pyeslərin qəhrəmanları-Fatmaxanın Kabanovani, Səlnəz Katerinin, Solman boy Tixonu xatırladı. Fatmaxanın da Kabanova kimi orta əsr qadınları ilə yaşayır, hamını özünə tabe etməyə çalışır. Onun hərəkətləri səmimi və məhraban ailənin dağılmasına səbəb olur..." Tacir Kabanixə olduca sərt və zülümkardır. Gəlininin ölümünə səbəb olan, oğlunu, qızını bədbəxt edən qorxunc bir insan bəzadird.

N.Vəzirov "Daldan atılan daş topuğa deyər", "Yağışdan çıxdı yağmura düşdükd", "Nə ökərsən onu da biçərsən" pyeslərinin müəllifidir. Reyhan xanım qeyd edir: "1914-cü ildə Moskvada "Vostoçni sbornik" jurnalında N.Vəzirov "Müsəlman Ostrovski" adlandırılıb. Orada yazılıb: "Hacı Qəmbər" komediyası ona "Müsəlman Ostrovski" şöhrətini qazandırdı". Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, komediya janrı Azərbaycanda peşəkar teatrın təməlini qoymuşdur. Görkəmli rus filosofu Mixail Baxtinə görə, gülüş ciddiyyət kimi universalıdır. O özündə cəmiyyətin tarixini, konsepsiyasını daşıyır.

Azərbaycan teatrında müstəsna rol olan rejissor A.A.Tuqanov görkəmli yazıçı Ə.Haqverdiyevi teatrın böyük dostu adlandırdı. O bu səhnəni peşəkar səviyyədə qiymətləndirə bilirdi. O, Peterburqda təhsil aldığı illərdə tez-tez Aleksandrinski teatrında rus dramaturqlarının pyesləri ilə yaxından tanış olmuşdur.

1946-cı ilin fevral ayında Moskvada keçirilən rus klassik dramaturgiyasına həsr olunan baxışda Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrının "Günəhsiz müqəssirlər" ta-

maşası haqqında Georqi Konstantinoviç Krijiçki azərbaycanlı aktyorların tamaşanı əsl rus ruhunda təqdim etməsini, sənətkarlığının peşəkarlığını yüksək dəyərləndirir. Kitabda qeyd edilir: "Azərbaycanın bir çox səhnə ustaları Ostrovski qəhrəmanlarının mahir ifaçıları kimi geniş şöhrət qazanmışdır.O zamanın SSRİ xalq artistləri- Mərzizə Davudovanın, Mirzəəğa Əliyevin, Azərbaycanın Xalq artisti İsmayıl Dağıstanlının "Günəhsiz müqəssirlər" komediyasının tamaşasında Kruçinina, Şmaqa, Naziamov rollarında, habelə Xalq artisti Fatma Qədrinin "Cehizsiz qız" komediyasında Larisa rolunda əvəzsiz oyunları Azərbaycan və Rusiyanın teatr əlaqələri tarixinə qızılı həflərlə yazılmışdır".

1936-cı ildə "Günəhsiz müqəssirlər" pyesində Ə.Ələkbərov, A.Gəraybəyli, M.Mərdanov, M.Davudova və İ.Dağıstanlının çıxışlarını Moskva sənətişinasları aktyor oyununun təbi və ehtiraslı olduğunu vurğulamışlar. "Sovetskaya Kultura" qəzetinin sonuncu nömrələrinin birində SSRİ Xalq artisti, professor Teyarovun məqaləsində uğurlu tamaşa kimi xatırlanmışdır. 1946-cı ildə görkəmli yazıçı M.Hüseyn "Literaturnaya qazeta"da rejissor Ələsgər Şərifovun səhnələşdirdiyi "Tufan" tamaşasının yüksək dəyərləndirmişdir.

Kitabda oxuyuruq: "Sabir Rəhman döndəndə qeyd etmişdir ki, Ostrovskinin pyesləri Azərbaycan teatrının repertuarında həmişə mühüm yer tutmuşdur...Hələ inqilabdan əvvəl...Hüseyn Ərəblinski, Cahangir Zeynalov, Əlvəndi, Anaplı və qeyrilər ilk dərsələrini rus teatrından almışdır..."

Kitabdan qeydlər: "Cehizsiz qız"ın 1979-cu il tamaşasında ümumi ansambıl mükəmməlliyi hiss olunurdu. Məlik Dadaşov (Paratov), Səməndər Rzayev (Knurov), Rafael Dadaşov (Vojevatov), Rafiq Əzimov (Karandışev), Nəcəbə Məlikova (Oqdalalva), Mirvari Novruzova (Yefrosiniya), Elxan Ağahüseynoğlu (Robinson) və b.aktyorlarımız öz güclü oyunları ilə pulun hakim kəsildiyi, saxtakarlıq, riyakarlıq, ədalətsizlik dünyasını ittiham edirdilər".

Reyhan Mirzəzadənin dərin məzmunlu "Bəşəriyyətə şöle saçan teatr günüşi" kitabında teatr sahəsində unudulmaz istedadlı sənətkarlarla- aktyorluq sənətinin zirvələrini fəth edənlərlə sanki həmsöhbət olduq. Bu mənəvi ünsiyyətdə həm görkəmli müəlliflərin, həm də Reyhan xanımın məhsuldar qələminin, geniş zərif qəlbinin, bəşəri hissələrinin mənəvi dünyası ilə yaxından tanış ola bildik. Kitab məhz teatr günüşinin işığında inanıram ki, öz oxucularının qəlbinə yul tapacaq, onlarda işıqlı təəssürlər oyadacaqdır.